

XIV МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «КИЇВ І КИЯНИ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ У МИНУЛОМУ Й СЬОГОДЕННІ»

Захід відбувся 27 травня 2025 р. в Київському столичному університеті ім. Бориса Грінченка. Ініціатором його став факультет суспільно-гуманітарних наук. Започаткована 2011 р. як усеукраїнська платформа для обговорення актуальних проблем історичної урбаністики, за понад десятиріччя конференція сформувала власні традиції, розширивши межі інтелектуальної комунікації. Цього разу організатори у співпраці з вітчизняними (академічні Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, а також Науково-дослідний інститут історичної урбаністики) й закордонними (Карлів університет у Празі, Університет Миколая Коперника в Торуню) науковими й науково-педагогічними інституціями залучили 98 учасників (і знаних дослідників, і талановитих початківців), об'єднавши їх для обговорення питань вивчення міста як особливого осередку реалізації комеморативних практик.

Досвід сучасної російсько-української війни засвідчує, що саме політика пам'яті Російської Федерації є одним із чинників її злочинів. Водночас оновлене осмислення індивідуального й колективного історичного досвіду у загальносвіттовому контексті сприяє консолідації української нації. На цьому, виступаючи з вітальними словами під час відкриття заходу, наголосили представниці Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка професорки *Наталія Віннікова* та *Олена Александрова*, а також проф. *Джеймс К. Дейлі* (Університет Сетон-Голл,

Цитування: Будзар М., Гедьо А. XIV Міжнародна наукова конференція «Київ і кияни у соціокультурному просторі України: політика пам'яті у минулому й сьогоденні». *Український історичний журнал*. 2025. № 5 (584). С. 233—239.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2025. № 5 (584)

Нью-Джерсі, США), д-р філософії *Панайотіс Ксенофонтос* (Оксфордський університет, Сполучене Королівство).

На пленарному засіданні учасники розглянули політику пам'яті в історичній перспективі та в контексті оновлення меморіальної культури в умовах воєнного часу. Концептуальною новизною була позначена доповідь *Антоня Лягуші* (Київська школа економіки) «Нова меморіальна культура в Україні та експресивний порядок пам'яті». Дослідник розглянув глибинні видозміни процесів комеморації у сучасній Україні, коли внаслідок динамічних подій, в епіцентрі яких перебуває держава у стані війни, на зміну традиційним офіційним формам меморіалізації приходить «експресивний порядок пам'яті», що базується на домінації горизонтальних публічних практик, серед яких — меморіалізація / монументалізація на фронті / прифронтових територіях, цифрова меморіалізація, вуличні форми пам'яті, соціальні проекти, стихійна меморіалізація тощо. Доповідач продемонстрував глибоке розуміння теоретичних основ меморіальних досліджень, де пам'ять розглядається крізь призму не лише структуралізму чи конструктивізму, але й феноменології, з приматом практичності над теоретизацією. Наголошуючи на активній ролі пам'яті у сучасному суспільстві, розмежовуючи форми пам'яті — «функціональну» / «накопичувальну», «інституціоналізовану» / «неінституціоналізовану» («низову»), А. Лягуша переконливо аргументував процесуальність пам'яті у цифрову епоху в умовах війни та довів, що вона не лише фіксується, але й відразу транслюється через візуальні коди, соціальні мережі, тобто циркулює, а не зберігається, чим унаочнив багатогранність сучасних меморіальних процесів в Україні.

Науковці з Тартуського університету *Володимир Сазонов* і *Сір'є Купт-Сазонова* у виступі «Прокремлівські пропагандистські наративи та їхнє історичне коріння, соціально-політичні та мовні нюанси в контексті російсько-української війни» розглянули процеси комеморації як один зі складників сучасної російської ідеології, передусім «нової ідеології» В. Путіна, відтворивши історичну послідовність її формування — від імперської доктрини триєдності одноосібної влади («формула С. Уварова»), через ідеї філософа І. Ільїна в дусі профашистських концепцій сильної нації, до реінтерпретації цих політичних міфологем сучасними ідеологами путінського режиму, передусім неоевразійцем О. Дугінім і творцем теорії «довгої держави Путіна» В. Сурковим. Доповідачі показали рециркуляцію історичних міфів («Святая Русь», «Великая Россия», «русский мир», «русская душа») як результат появи концепції «*Rex Russica*», запровадженої у 2000-х рр. Виступ представників Естонії унаочнив роль історично сформованих комеморативних практик у розгортанні російської інформаційної війни проти України та «колективного Заходу».

Один із варіантів реалізації політики запам'ятовування / забуття як технології інтеграції захоплених територій у простір Російської імперії проаналізували професорка *Анна Гедьо* й доцент *Олег Іванюк* (Київський столичний університет ім. Бориса Грінченка) в доповіді «Політика забуття як інструмент стратегії імперського привласнення Криму (кінець XVIII—XIX ст.)», розглянувши методи, застосовані для легітимізації анексії, витіснення корінного населення та утвер-

дження імперської присутності на півострові. Автори аргументовано продемонстрували, як рушійним фактором такого привласнення стало творення альтернативної історії, що разом із конструюванням етнічного простору через поширення концепту «визвольної місії», коли християни звільняють християн, і «вихованням» лояльності еліт як складника асиміляції, стало підґрунтям «політики забуття» як фундаментального інструмента імперської агресії. Доповідачі використали досвід іноземців, котрі подорожували Кримським півостровом наприкінці XVIII — на початку XIX ст. чи то як офіційні ретранслятори імперської потуги, чи то як незалежні дописувачі (Е.Д. Кларк, П.С. Паллас, Ф. Дюбуа де Монпере, Ф. де Міранда та ін.) для розгляду ключових заходів «політики забуття», імplementованих Російською імперією. Це фізичне винищення, примус до еміграції й переселення з земель предків, залякування та підкуп еліт, економічний тиск, наруга над релігією, насильницьке розчинення кримських татар у морі переселенців. Аналіз наслідків «політики забуття» через створення альтернативних наративів, маніпуляції з етнічним складом і примусову асиміляцію особливо актуальний у контексті сучасності, унаочнюючи спадкоємність і довгостроковий руйнівний вплив російської імперської політики на окупованих територіях.

Музейниця *Анна Яценко* у виступі «Вільнодумці, подвижники, жертви, пристосованці чи зрадники: питання оцінки й комеморації інтелектуалів Києва 1920—1930-х рр.» актуалізувала проблему осмислення осіб, знакових для історико-культурного простору України міжвоєнної доби, в науковому дискурсі та публічному позиціонуванні. Дослідниця визначила дві провідні тенденції — конструювання переважно позитивних, ідеалізованих образів (значні професійні здобутки, репресії з боку радянської влади, факти протистояння й опору, належність до українства) та змальовування складніших, змістовно неоднозначних постатей (через аналіз тенденцій епохи, розмаїття комунікацій, особисті психологічні риси). Розширення джерельної бази історико-біографічних досліджень (використання матеріалів галузевих архівів, епістолярної спадщини, опублікованих у діаспорі спогадів), переосмислення сенсу української ідентичності — доповнення традиційних критеріїв (походження, мова) критерієм свідомого ідентифікаційного вибору й сумою моральних чинників (гідність, людяність, принциповість) уможливило зображення діячів 1920—1930-х рр. не лише героями / подвижниками, але багатограними особами з усіма перевагами й вадами. Це сприяє реконструкції історичного процесу в усій його складності.

Оригінальний погляд на створення місць пам'яті в міських локусах через процеси меморіалізації продемонструвала старша наукова співробітниця Інституту історії України НАН України *Тетяна Заболотна* у виступі «Слідами страт: локації шибениць періоду нацистської окупації в меморіальному ландшафті Києва». Дослідниця розглянула публічні страти через повішення як інструмент терору, проаналізувавши їх історичне коріння, і наголосила на тому, що в Києві за часів нацистської окупації публічні повішення набули виняткового сенсу як інструмент демонстрації абсолютної влади та зневаги до людського життя, коли їх метою було не лише придушення найменшої непокори (жертви страт походили з різних груп населення —

учасники опору, військовополонені, євреї, цивільні мешканці, звинувачені в допомозі підпільникам або партизанам), але протиставлення «ганебного покарання» «почесному» розстрілу. Т. Заболотна описала процес установаження місць, де відбувалися повішення (Контрактова площа, Лук'янівський і Печерський ринки, Першотравневий парк, Володимирська гірка тощо). Досить нечисленними джерелами інформації стали спогади очевидців, повідомлення в окупаційній (газети «Нове українське слово», «Последние новости») й радянській пресі. Доповідачка акцентувала на вивченні «слідів» страт у меморіальному ландшафті Києва, що дозволяє зрозуміти, як історична пам'ять про трагічні події минулого була інтегрована в міський простір, навіть попри зникнення безпосередніх матеріальних свідчень.

Жваву дискусію на пленарному засіданні спричинив виступ професорки *Олени Стяжкіної* (Інститут історії України НАН України) на тему «Дні наших міст: простори пам'яті, простори вразливості (друга половина ХХ — перша чверть ХХІ ст.)» завдяки нетривіальному трактуванню, здавалося б, банального питання — традиції відзначення головних свят міст. Дослідниця дійшла висновку, що регіональні практики, які з часу проголошення державної незалежності України зберегли відчутний присмак радянського, протистояли національному гранднатуриву. О. Стяжкіна використала низку ключових теоретичних концепцій: ідею святкової події як специфічної форми домінування за радянських часів (М. Рольф), концепцію «винайдення традиції» (Е. Гобсбаум, Дж. Александер), що дозволило розглянути сучасний ритуал як перформанс, орієнтований на колективне ствердження певних сенсів, теорію «сек'юритизації історичної пам'яті» (М. Малксоо), особливо актуальну для аналізу явища комеморації в умовах конфлікту. Для унаочнення власних висновків дослідниця детально розглянула низку регіональних ситуацій, що ілюструють як загальні тенденції, так і специфічні казуси у формуванні традицій днів міст. Досвід Харкова — об'єднання в 1997 р. Дня визволення міста від нацистів (23 серпня) з Днем міста — продемонстрував прагнення «надати єдиному святу максимум значущості» та сприяв інтеграції радянських наративів «визволення» в нові святкові традиції. Коли 1999 р. міська влада Полтави вирішила відзначати День міста 23 вересня, об'єднавши дві дати (12 липня та 23 вересня) буцімто для «збереження бюджетних коштів», то традиційне радянське відзначення «визволення» від німецьких нацистів, що припадало саме на 23 вересня, як більш масштабне й урочисте, затулило, власне, міське свято. Відзначення Дня міста постало як «простір політичної вразливості» в конфлікті між традиційною датою заснування Донецька (1869 р.), пов'язаною з будівництвом Дж. Юзом заводу, та датою першої письмової згадки про осілий козацький зимівник (1779 р.), виявленої проф. В. Пірком. Таке протистояння між «Юзом і козаками» красномовно засвідчує конфлікт наративів у місцевій історії й пам'яті, що особливо загострилося в умовах війни. О. Стяжкіна своєю доповіддю принципово оновила розуміння динаміки формування і трансформації міських свят як просторів пам'яті та продемонструвала, як ці святкування віддзеркалюють зміни в ідеологічному, політичному, соціальному контекстах життєдіяльності міста, маркуючи «локуси вразливості» міського простору, де змагаються різні історичні наративи.

Цікаво інтерпретувала європейський досвід запам'ятовування знакових подій, важливих як для міста, так і для держави у цілому, професорка *Ольга Ковалевська* (Інститут історії України НАН України) в доповіді «Сучасний street art як спосіб меморіалізації подій війни: польський досвід». Позиціонуючи стріт-арт як ефективний інструмент меморіалізації, дослідниця розглянула форми увічнення пам'яті, порівнюючи реалії Польщі й України: музеєфікацію (створення та функціонування меморіальних комплексів), оформлення локусів пам'яті у просторі міста (відзначення днів пам'яті і створення меморіалів), облаштування національних військових меморіальних кладовищ (комплексних просторів для комеморації) тощо. Особливу увагу було приділено формам увічнення Варшавського повстання 1944 р., серед яких мурали стали одним із провідних засобів збереження пам'яті про подію. Виокремивши різні типи муралів: «котвиці», «хронографи», «меморії», які слугують засобом фіксації історичних подій і вшанування пам'яті їх учасників, доповідачка підкреслила, що ці мистецькі форми створюються за ініціативи державних інституцій та громадських організацій, у такий спосіб інтегруючись в офіційні й неофіційні процеси пам'яті. Виступ О. Ковалевської унаочнив різноманітність підходів до меморіалізації, де сучасні візуальні практики доповнюють і розширюють традиційні форми пам'яті.

Питання топоніміки в контексті формування українського національного наративу проаналізував проф. *Ігор Гирич* (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України) в доповіді «Київська топоніміка і національний наратив: результати й перспективи символічного діалогу», оцінивши діяльність із перейменування вулиць після 2014 р. як успішну, підкресливши, що столиця України поступово набуває рис українського топонімічного простору. Позитивними зрушеннями фахівець назвав найменування вулиць на честь видатних українських науковців, героїв російсько-української війни, діячів із дружніх до України країн (В. Гавел, К. Чапек тощо), а також ушанування в назвах вулиць європейських столиць. Водночас доповідач указав на відсутність у київській топоніміці імен деяких відомих учених (як-от О. Оглоблина, чий життєвий шлях був тісно пов'язаний із Києвом), на тривале звикання киян до нових назв. Підсумовуючи свої роздуми, І. Гирич зауважив, що процес перейменувань може не мати остаточного завершення через змінність історичного контексту, що підтверджується європейським досвідом.

Конференція продовжила роботу в низці секційних засідань, організованих у форматі дискусійних платформ, де було розглянуто множинні варіанти комеморації в міському просторі — від теоретичних концепцій до художньо-образного сегмента творення колективної пам'яті, а саме теоретико-емпіричне осмислення політики пам'яті в різних наукових контекстах; вивчення взаємозв'язку між особистістю, міським простором і практиками запам'ятовування; дослідження художньо-образного сегмента творення колективної пам'яті; розгляд розмаїття форм та методів комеморації в окремих подіях, людських долях; узагальнення індивідуальних і колективних переживань, пов'язаних із руйнуванням міст під час війни.

Жваве обговорення викликав виступ чеського дослідника д-ра *Марека Пржигоди* (Карлов університет) на тему «У пошуках народних героїв: гуситський рух

у чеській історичній пам'яті». Доповідач відтворив еволюцію образу гуситського руху у чеській національній пам'яті, коли створена на основі інтерпретації цього явища міфологема активно експлуатувалась у політичних і культурних наративах різних епох. Він репрезентував гуситський рух як переконливий приклад того, що історична пам'ять не є статичною, а постійно переосмислюється й адаптується до поточних політичних, соціальних, культурних потреб. Від XVI ст. до сьогодення пам'ять про гуситський рух прислужилася різним ідеологічним завданням — від національної гордості до класової боротьби — та була успішно вмонтована у сучасний європейський контекст.

Схожий ракурс досліджень, але щодо використання пам'яті про окрему людину, репрезентував проф. *Вадим Хмарський* (Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова) в доповіді «Еволюція образу Іллі Мечникова у синтетичних творах з історії Одеського університету (кінець XIX — початок XXI ст.)». Дослідник простежив, як змінювався образ відомого науковця у синтетичних працях з історії Одеського університету: від обережного ставлення на рубежі XIX—XX ст. до інтенсивної глорифікації в радянський період, до спроби інсталювати його доробок у національну спадщину в перші роки незалежності України й до тенденцій останнього часу — деглорифікації образу вченого та інтеграції його постаті у ширший контекст досягнень університетської спільноти, що відображає більш академічно виважений підхід до історичної пам'яті.

Представниця Маріупольського державного університету *Світлана Новікова* в доповіді «Війни пам'яті» в контексті історичної топонімії та історії міст Південної та Східної України» спонукала до обговорення низки нагальних питань щодо «війн пам'яті» як рушійної сили політики пам'яті у сучасній Україні. Дослідниця підкреслила небезпеку цих конфліктів в умовах російської агресії та наголосила на важливості інституційного наповнення політики пам'яті на державному й локальних рівнях. Особливу увагу С. Новікова приділила реалізації норм закону України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» в південних та східних областях, де спостерігається вповільнення процесу через опір місцевих еліт і суспільства загалом з огляду на суперечності між локальною й національною ідентичністю.

Доповідь *Людмили Касян* (Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів) на тему «Хронікально-документальні сюжети та фільми як складова радянських комеморативних практик» привернула увагу учасників форуму змістовним аналізом кінодокументів як носіїв семантико-образної інформації, що можуть бути прочитані як джерело автентичних візуальних слідів минулого, своєрідні мнемонічні топоси, котрі репрезентують персоналію не розповідаючи, а показуючи, та як артефакт, продукт епохи, що розкриває дух часу, особливості історичного періоду.

Варто зазначити, що у двох із п'яти секцій успішно працювали молоді дослідники — студенти бакалаврату й магістратури, аспіранти Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка, Запорізького національного університету, Горлівського інституту іноземних мов.

Загалом конференція продемонструвала мультидисциплінарний підхід до вивчення політики пам'яті, поєднавши у своїй роботі історичні, культурологічні, соціологічні, політичні аспекти. Її матеріали є цікавим джерелом для подальших наукових досліджень і практичного впровадження ефективної державної політики пам'яті, що відповідає сучасним викликам та сприяє зміцненню національної ідентичності України. Маємо надію, що результативність цього річного форуму стане ґрунтовною основою для урізноманітнення й поглиблення наукових пошуків у майбутньому.

Надійшла / Received 27.07.2025

Марина БУДЗАР

Київський столичний університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Maryna BUDZAR

Bogys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)

Анна ГЕДЬО

Київський столичний університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Anna HEDO

Bogys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)